

JOANNA DOMINIAK

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska
Adam Mickiewicz University in Poznan, Poland

Wpływ pandemii COVID-19 na zmiany w sektorze usług w Polsce

The impact of the COVID-19 pandemic on changes in the services sector in Poland

Streszczenie: Ogłoszony w 2020 r. przez Światową Organizację Zdrowia stan pandemii globalnej COVID-19 spowodował bezprecedensowe ograniczenia w funkcjonowaniu społeczeństw i gospodarki. Wpłynęły one w różnym stopniu i zakresie na sektor usług. Celem artykułu jest omówienie zmian, które zaszły w sektorze usług w okresie pandemii COVID-19, w szczególności zmian dynamiki powstawania nowych przedsiębiorstw usługowych, wpływu pandemii na kondycję ekonomiczną przedsiębiorstw, a także ich wrażliwości na tak silny bodziec zewnętrzny. Ponadto w pracy dokonano analizy zmian zachodzących w różnych rodzajach działalności usługowej (w układzie Polskiej Klasyfikacji Działalności) – wykorzystano w tym celu dane publikowane przez Główny Urząd Statystyczny oraz Eurostat.

Abstract: Epidemics of infectious diseases are not new in the history of mankind, but the state of the global COVID-19 pandemic announced in 2020 by the World Health Organization caused unprecedented limitations in the functioning of society and the economy. Under the influence of these restrictions, the services sector has also changed. However, the pandemic affected individual types of services to a different extent and scope, which means that the sensitivity of services to such a strong influence of an external factor varies. The aim of the article is to determine the changes in the services sector during the COVID-19 pandemic, in particular changes in the dynamics of the creation of new service enterprises, the impact of the pandemic on the economic condition of the services sector enterprises, and their sensitivity to such a strong external stimulus. The study analyses the changes taking place in various types of service activities (according to the Polish Classification of Activities). The analysis of changes taking place in the services sector in Poland is carried out with the use of data published by the Central Statistical Office and Eurostat.

Słowa kluczowe: pandemia; przemiany; Polska; sektor usług

Keywords: changes; pandemic; services sector; Poland

Otrzymano: 15 lutego 2022

Received: 15 February 2022

Zaakceptowano: 1 kwietnia 2022

Accepted: 1 April 2022

Sugerowana cytacja / Suggested citation:

Dominiak, J. (2022), Wpływ pandemii COVID-19 na zmiany w sektorze usług w Polsce. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 36(2), 126–136. doi: <https://doi.org/10.24917/20801653.362.8>

WSTĘP

Ogłoszony w 2020 r. przez Światową Organizację Zdrowia stan pandemii globalnej COVID-19 spowodował bezprecedensowe ograniczenia w funkcjonowaniu społeczeństw i gospodarki. Duże znaczenie w tych zmianach odegrał sektor ICT, którego dynamiczny rozwój, wobec konieczności ograniczenia bezpośrednich kontaktów, umożliwił przeniesienie części nowych aktywności społecznych i ekonomicznych do wirtualnej rzeczywistości. Transformacja cyfrowa, jaka dokonała się w ostatnim czasie, przyspieszyła zmiany, które utrzymają się najprawdopodobniej także później. Dotychczasowe wyniki badań nad skutkami pandemii COVID-19 wskazują, że poza poważnymi konsekwencjami zdrowotnymi mamy do czynienia z istotnymi zmianami ekonomicznymi: zahamowaniem globalnego wzrostu gospodarczego, a także ze zwiększeniem poziomu bezrobocia i ubóstwa. Znaczącym przeobrażeniem uległ również sektor usług. Pandemia wpłynęła na poszczególne rodzaje usług w różnym stopniu i zakresie, co dowodzi, że oddziaływanie czynnika zewnętrznego może być bardzo zróżnicowane.

W miarę rozprzestrzeniania się koronawirusa rządy wielu krajów (najpierw Chin, a potem większości państw świata) zaczęły wdrażać rygorystyczne środki mające na celu ratowanie życia ludzi, takie jak zakaz organizowania imprez, nakłanianie obywateli do pozostawania w domach i ograniczanie działalności licznych firm. Jednocześnie środki te zagroziły przetrwaniu wielu branż, co z kolei może nieść za sobą katastrofalne skutki indywidualne, społeczne i gospodarcze, m.in. masowe bezrobocie i niepewność społeczną (Lu, 2021).

Celem artykułu jest określenie zmian, do których doszło w sektorze usług w czasie pandemii COVID-19, w szczególności zmian w zakresie dynamiki powstawania nowych przedsiębiorstw usługowych, wpływu pandemii na kondycję ekonomiczną przedsiębiorstw, a także ich wrażliwości na tak silny bodziec. Ów bodziec, będący zagrożeniem zewnętrznym, niespodziewanym, prowadzącymi do poważnego kryzysu w różnych aspektach, określanym jest w literaturze przedmiotu mianem czarnego łabędzia. W niniejszym artykule podjęto próbę odpowiedzi na następujące pytania badawcze: 1) jak kształtuje się dynamika zmian w zakresie zatrudnienia i liczby nowych podmiotów w odniesieniu do różnych rodzajów działalności usługowych w Polsce; 2) jakie zmiany nastąpiły w zakresie oceny sytuacji przedsiębiorstw usługowych na różnych etapach pandemii; 3) jak zmieniła się struktura sektora usług w okresie pandemii. Analiza zmian zachodzących w różnych rodzajach działalności usługowej w Polsce prowadzona jest w układzie Polskiej Klasyfikacji Działalności. W pracy wykorzystano dane publikowane przez Główny Urząd Statystyczny oraz Eurostat. Zakres analizy obejmuje lata 2019–2021.

**WPŁYW PANDEMII NA SEKTOR USŁUG
W ŚWIETLE LITERATURY PRZEDMIOTU**

W literaturze przedmiotu wielokrotnie podejmowano zagadnienie wpływu katastrof naturalnych i epidemii na różne sektory gospodarki. Niezależnie od czynnika sprawczego wpływ ten cechował się ograniczeniem działalności gospodarczej oraz przemieszczania

się ludności, co z kolei znacząco oddziaływało na sektor przemysłu i usług, a także powodowało zmniejszenie wydatków na konsumpcję (Gossling i in., 2020).

Badania dotyczące długookresowego wpływu pandemii COVID-19 są ograniczone ze względu na jej bezprecedensowy zasięg oraz stosunkowo krótki czas, jaki upłynął od jej wybuchu. Wiadomo jednak, że pandemia COVID-19 miała i ma wpływ na każdą gospodarkę świata z powodu ograniczeń w działalności gospodarczej, podróżach i kontaktach społecznych (McKibbin, Fernando, 2020; Javed, 2020). Oddziaływanie pandemii na światową gospodarkę można rozpatrywać w kontekście: 1) bezpośredniego wpływu na produkcję i usługi; 2) finansowego wpływu na firmy i rynki; 3) rozerwania łańcuchów dostaw (Maital, Barzani, 2020). Loayza i in. (2021) stwierdzili jednak, że wpływ tych zdarzeń może być różny w zależności od sektora gospodarki.

Przez ostatnie kilkadziesiąt lat wśród osób pracujących w gospodarkach rozwiniętych przeważali pracownicy sektora usług – i to właśnie ten segment został dotknięty pandemią w największym stopniu (Benanav, 2021). Lockdown, dystans społeczny i obawy związane z zarażeniem się koronawirusem wpłynęły na ten obszar szczególnie mocno, gdyż zdecydowana większość aktywności wymaga kontaktów między kupującymi a sprzedającymi (Shingal, 2020). Konsekwencje makroekonomiczne społecznego dystansu były dla sektora usług bardzo poważne (Gray, 2020). Zamknięcie części sektora turystycznego, a także wprowadzenie licznych ograniczeń w działalności gastronomicznej, handlu detalicznym i pozostałych usługach, w połączeniu z poważnymi międzynarodowymi ograniczeniami dotyczącymi podróży i kontaktów społecznych, istotnie wpłynęły na kryzys w sektorze usług. Jednakże nie wszystkie rodzaje usług ucierpiały w jednakowym stopniu. W literaturze przedmiotu podkreśla się, że zdecydowanie większy negatywny wpływ pandemii odnotowano w odniesieniu do tych usług, które wymagają osobistego kontaktu między kupującymi a sprzedającymi, a więc których nie można przenieść do internetu. Badacze zwracają uwagę, że wśród usług, które najbardziej odczuły wpływ pandemii, należy wskazać sektor turystyczny, gastronomię i transport (Javed, 2020; Gunay, Kurtulmus, 2021; Xiang i in., 2021). Już wcześniejsze epidemie (ebola, SARS) pokazały, że sektor turystyczny i transport reagują na te czynniki znacznymi spadkami (Burkle, 2006). Negatywny wpływ dotychczasowych epidemii na usługi turystyczne opisują w swoich pracach m.in. Page i in. (2006), Lee i in. (2012; wpływ pandemii grypy), Wilder, Smith (2006; SARS). L. Lu (2021) wskazuje, że podczas pandemii koronawirusa najbardziej wrażliwe na zmiany okazały się branża hotelarska (noclegowa i gastronomiczna) oraz branża transportowa. I o ile część działalności usługowych przeniosła się do internetu, o tyle sektor turystyczny nie miał takiej możliwości (Xiang i in., 2021).

Negatywny wpływ pandemii COVID-19 odnotowano także w odniesieniu do branży handlu detalicznego, w szczególności małych sklepów detalicznych (m.in. Pearson i in., 2011; Liu i in., 2012; Chang, 2010). Powodem takiego stanu rzeczy był brak personelu wynikający z chorób i kwarantanny, a także brak możliwości wykorzystania alternatywnych metod sprzedaży online.

Pandemia COVID-19 w dużym stopniu wpłynęła też na usługi kulturalne (Vitalisova i in., 2021). Większość wydarzeń, które wiązały się ze zgromadzeniem znacznej liczby ludzi (koncerty, przedstawienia), w pierwszym okresie pandemii została zawieszona lub odłożona na później. Następnie część z nich przeniesiono do sieci (wirtualne przedstawienia teatralne, koncerty online), a część odbyła się w formie hybrydowej.

Mniejszy wpływ pandemii odnotowano w przypadku usług dla biznesu: ubezpieczeniowych, finansowych, telekomunikacyjnych i komputerowych. Wynikało to z faktu, iż

większość tych usług nie wymaga bezpośrednich kontaktów usługodawcy i usługobiorcy, a zatem można je świadczyć w trybie zdalnym. Na przykład Shingal (2020) zwraca uwagę, że 43% szwajcarskiej siły roboczej może pracować z domu ze względu na koncentrację działalności gospodarczej w zakresie ubezpieczeń, finansów i innych usług biznesowych, które nie wymagają przepływu personelu.

Jednocześnie pandemia, mimo niewątpliwie negatywnych skutków dla znacznej części sektora usług, przyczyniła się do dynamicznego rozwoju tych branż, które są oparte na nowych technologiach (Caroll, Conboy, 2020). Pandemia doprowadziła do przeniesienia wielu różnych działalności usługowych i aktywności społecznych do świata wirtualnego. Dzięki technologii informacyjno-komunikacyjnej znaczna część usług była realizowana online. Zapotrzebowanie na usługi elektroniczne, w szczególności na handel elektroniczny i zdalną edukację, znacznie wzrosło.

Ponadto odnotowano konieczność rozwoju sektora medycznego, co było związane ze zwiększonym zapotrzebowaniem na opiekę zdrowotną (Keesara i in., 2020). Sektor ICT okazał się niezwykle pomocny na etapie diagnozowania chorób (teleporady). Tworzono call-centres, gdzie specjaliści udzielali porad za pośrednictwem internetu. Mobilne aplikacje były wykorzystane do śledzenia sytuacji związanej z rozprzestrzenianiem się COVID-19 i zbierania informacji o osobach zarażonych.

Na podstawie powyższego przeglądu literatury poświęconej wpływowi COVID-19 na sektor usług można wysunąć wnioski o różnym stopniu wrażliwości poszczególnych usług na kryzys wywołany pandemią. W tym kontekście interesująca wydaje się koncepcja opracowana przez Nassima Nicholasa Taleba (2013). Zdaniem badacza negatywne czarne łabędzie, katastrofy i nieszczęśliwe wydarzenia mogą nieść za sobą rozmaite konsekwencje, mianowicie: rzeczy kruche ulegają dewastacji i rozkładowi; rzeczy wytrzymałe są w stanie wytrzymać wstrząs i bez fundamentalnej zmiany swojej struktury i zasad działania wrócić do normalnego funkcjonowania i rozwoju; rzeczy antykruche zostają zaburzone, nawet bardzo dotkliwie, ale ostatecznie wychodzą z kryzysu silniejsze, lepsze i bardziej rozwinięte (Dutkowski, 2018). Dutkowski wśród działalności usługowych zaliczonych do kategorii kruchych wymieniał m.in. usługi hotelarskie, związane z turystyką, kulturalne i administracyjne. Usługi edukacyjne i medyczne zostały przez niego zaklasyfikowane jako odporne, a usługi informacyjne, dostawcze, budowlane – jako antykruche.

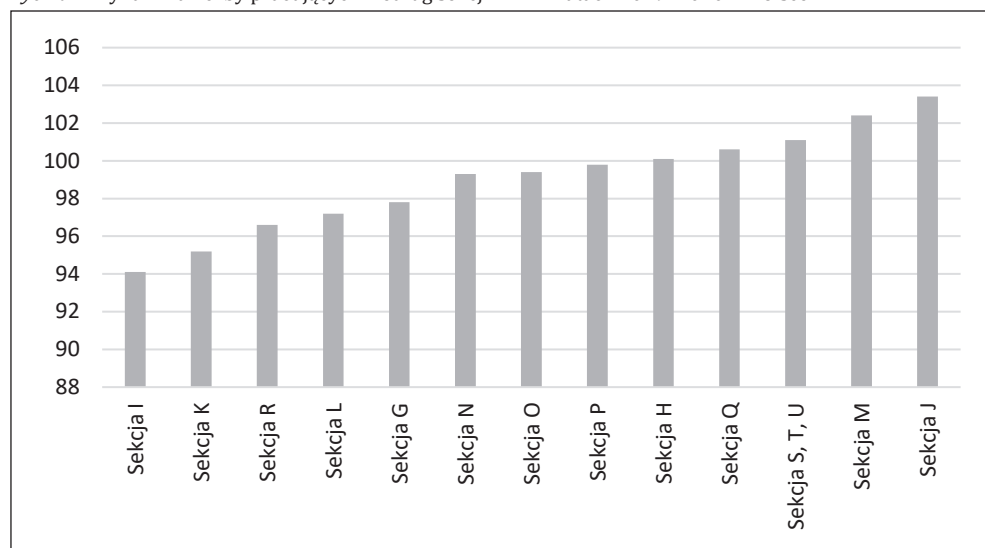
ZMIANY SEKTORA USŁUG W POLSCE W OKRESIE PANDEMII

Przebieg pandemii w Polsce oraz podejmowane przez rząd środki zapobiegawcze, polegające m.in. na wprowadzeniu dystansu społecznego, ograniczaniu funkcjonowania wybranych branż gospodarki oraz działaniach zmierzających do ochrony miejsc pracy (tarcze antykryzysowe), wywołały spowolnienie gospodarcze i miały, podobnie jak w całej Europie i na świecie, istotny wpływ na działalność gospodarczą. Według danych Eurostat w pierwszym i drugim kwartale 2020 r. obroty w przedsiębiorstwach usługowych w krajach UE znacznie spadły (–3,6% i –17,4%). W trzecim kwartale nastąpiło ożywienie (+10,0%), które jednak nie było wystarczające, aby zrekomensować negatywne skutki pierwszej fali kryzysu COVID-19. Największy spadek odnotowano w branżach związanych z hotelarstwem i gastronomią, choć negatywne skutki pandemii były też odczuwane w handlu artykułami niespożywczymi oraz usługach osobistych (Radlińska, 2020).

Podmioty usługowe związane z zakwaterowaniem i gastronomią szczególnie silnie odczuły skutki kryzysu w aspekcie zatrudnienia. Ograniczenia nakładane przez rząd doprowadziły do spadku liczby pracujących w sekcji I PKD 2007. Wskaźnik dynamiki zatrudnienia w tej sekcji 2020 r. w Polsce wyniósł 94,1% (2019 = 100%; rycina 1). Była to najniższa wartość w układzie sekcji PKD. Redukcja zatrudnienia widoczna była również w odniesieniu do usług finansowych i ubezpieczeniowych (sekcja K) oraz usług związanych z kulturą, rozrywką i rekreacją (sekcja R). W przypadku usług transportowych i magazynowych po początkowych spadkach nastąpiło odbicie i ostatecznie wskaźnik dynamiki pod koniec prowadzonej analizy kształtował się już na poziomie 100%.

Sektor usług biznesowych – w przeciwieństwie do pozostałych części gospodarki – odnotował wzrost zatrudnienia. W przypadku usług profesjonalnych (usługi prawne, księgowe, marketingowe itp., wchodzące w skład sekcji M) straty na początku 2020 r. nie były tak duże, a na koniec tego roku zatrudnienie przekraczało poziom sprzed kryzysu (wskaźnik dynamiki zatrudnienia w latach 2019–2020 wynosił 102,4%). Usługi sektora ICT (sekcja J) odnotowały wzrost na poziomie 103,4% (rycina 1). Z raportu ABSL Sektor Nowoczesnych Usług Biznesowych w Polsce w 2021 r. wynika, że w okresie pandemii w Polsce w centrach usług biznesowych stworzono 13,5 tys. nowych miejsc pracy. Dużą część tych usług realizuje się zdalnie. Większość pracowników jest zaangażowana w procesy biznesowe, które są niezbędne dla funkcjonowania firmy, nawet w sytuacjach kryzysowych (usługi finansowo-księgowe, HR, IT).

Rycina 1. Dynamika liczby pracujących według sekcji PKD w latach 2019–2020 w Polsce

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

Podobna sytuacja zaszła w odniesieniu do nowo zarejestrowanych podmiotów gospodarczych w rejestrze REGON. Najniższe wartości wskaźnika dynamiki nowo zarejestrowanych podmiotów w latach 2019–2020 w Polsce odnotowano w przypadku sekcji obejmujących podmioty świadczące usługi hotelarskie, gastronomiczne oraz transportowe (sekcje i oraz H PKD 2007). Wśród sekcji, w których liczba nowo zarejestrowanych

podmiotów zwiększyła się, odnotowano sekcję M obejmującą podmioty świadczące usługi dla biznesu (największą dynamiką cechował się dział obejmujący reklamę i marketing; tabela 1).

Tabela 1. Zmiany liczby nowo zarejestrowanych podmiotów w rejestrze REGON w latach 2019–2020 w Polsce

Sekcja PKD	Wskaźnik dynamiki nowo zarejestrowanych podmiotów w 2020 r. (2019 = 100%)
G	93,4%
H	81,9%
I	80,6%
J	93,6%
K	80,3%
L	89,4%
M	100,2%
N	86,5%
O	87,6%
P	81,4%
Q	93,9%
R	78,7%

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

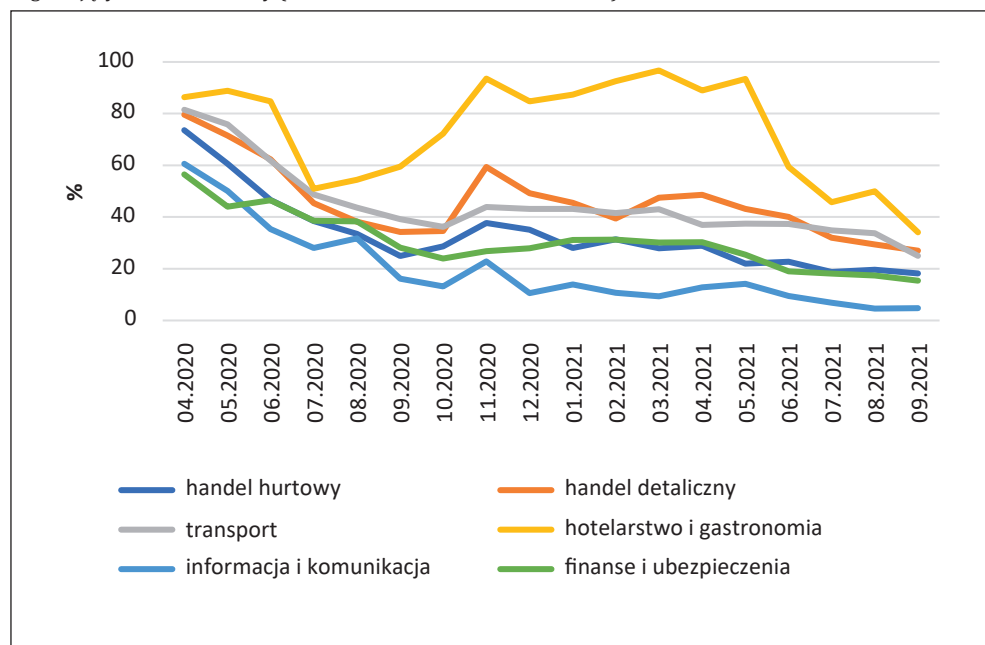
Miarą negatywnego wpływu pandemii COVID-19 na przedsiębiorstwa sektora usługowego są dane pochodzące z badań ankietowych wśród przedsiębiorstw branży usługowej, które przeprowadził GUS. Ocena negatywnych skutków pandemii różniła się w zależności od branży i od poszczególnych ograniczeń i restrykcji. Zgodnie z badaniami GUS na początku pandemii (w kwietniu 2020 r.) negatywne skutki pandemii jako poważne lub zagrażające stabilności firmy wskazało 73,6% ankietowanych przedsiębiorstw prowadzących działalność w zakresie handlu hurtowego. Odsetek ten spadał z miesiąca na miesiąc i ustabilizował się między sierpniem 2020 r. a kwietniem 2021 r. na poziomie ok. 30%. Od maja 2021 r. notuje się niewielki, ale systematyczny spadek odsetka przedsiębiorstw handlu hurtowego oceniających skutki pandemii jako poważne lub zagrażające ich stabilności (spadek z 22 do 18,2%). Z kolei wśród przedsiębiorstw handlu detalicznego odsetek oceniających negatywnie skutki pandemii spadł między kwietniem 2020 r. a wrześniem 2021 r. z 79,6 do 27%. Dużo poważniejsza sytuacja dotyczy branży transportowej: na początku pandemii aż 81,5% przedsiębiorców uważało, że skutki te są poważne lub zagrażają stabilności firmy. Najgorzej jest zaś w branżach hotelarskiej i gastronomicznej – odsetek oceniających negatywnie skutki pandemii nie spadał w badanym okresie, choć ulegał znacznym wahaniom. Najwyższy odsetek przedsiębiorców oceniających skutki pandemii jako poważne lub zagrażające stabilności firmy odnotowano w listopadzie 2020 r. (93,5%), a także w lutym i marcu 2021 r. (ok. 97%). Odsetek ten zaczął spadać w czasie wakacji letnich w 2021 r., a we wrześniu tego roku osiągnął najniższy poziom – 34,1%.

Zdecydowanie lepiej wyglądała sytuacja w sektorze finansowo-ubezpieczeniowym. Odsetek przedsiębiorstw negatywnie oceniających skutki pandemii na początku pandemii

wynosił 56,5%, a następnie systematycznie spadał, osiągając we wrześniu 2021 r. 15,4%. Przedsiębiorcy z sekcji J (informacja i komunikacja) na początku pandemii ocenili sytuację jako poważną i zagrażającą stabilności firmy, jednak wraz z upływem czasu odsetek ten spadał i w lipcu–wrześniu 2021 r. wynosił 5–6%.

Jeśli zestawić powyższe dane z odsetkiem pracowników objętych pracą zdalną, to widać wyraźnie, że w przypadku tych usług, w których była możliwość realizacji pracy z domu (informacja i telekomunikacja oraz usługi finansowe i ubezpieczeniowe), wpływ pandemii był oceniany mniej negatywnie. W przypadku usług informacyjnych i telekomunikacyjnych pracę zdalną świadczyło 70–80% zatrudnionych, a w usługach sektora finansowo-ubezpieczeniowego – 45–67%. W przedsiębiorstwach świadczących usługi

Rycina 2. Odsetek przedsiębiorstw usługowych oceniających wpływ pandemii COVID-19 jako poważny lub zagrażający stabilności firmy (kwiecień 2020 r. – wrzesień 2021 r.)

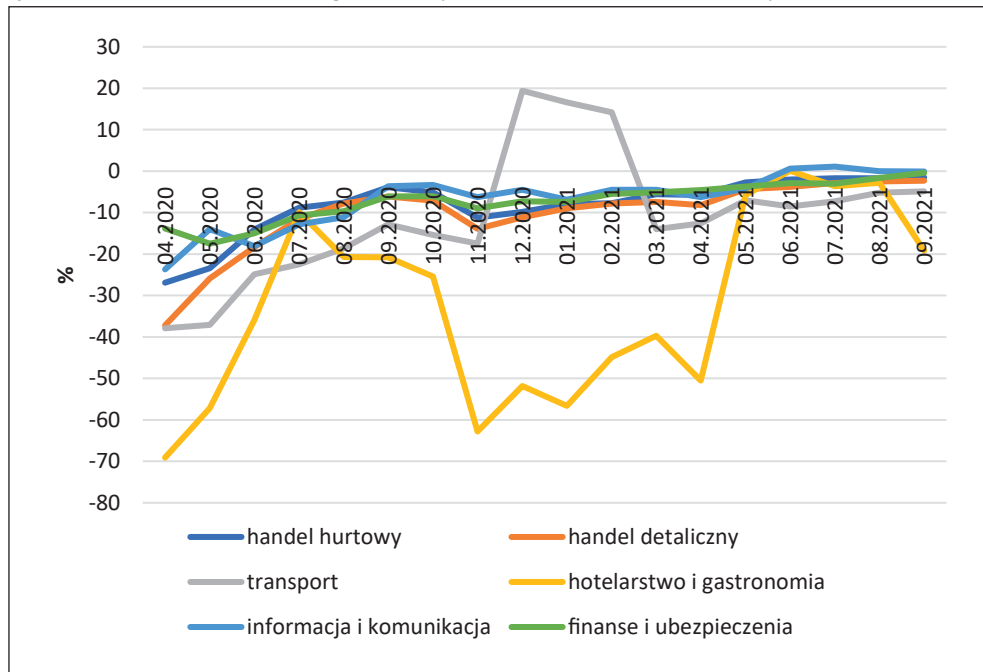
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

w zakresie działalności hotelarskiej i gastronomicznej odsetek ten wynosił maksymalnie 13,6%, a we wrześniu 2021 r. – 0,8% (rycina 2).

W początkowym okresie pandemii spadek zamówień odczuły w zasadzie wszystkie przedsiębiorstwa działalności usługowej. Największy spadek odnotowały przedsiębiorstwa sektora hotelarsko-gastronomicznego (blisko 70%). W przypadku przedsiębiorstw transportowych spadek ten wynosił 37,9%, w handlu hurtowym – 26,9%, a w handlu detalicznym – 37,2%. Najmniejszą zmianę popytu odnotowano w usługach informacyjnych i komunikacyjnych (23,7%) oraz finansowo-ubezpieczeniowych (13,8%; rycina 3).

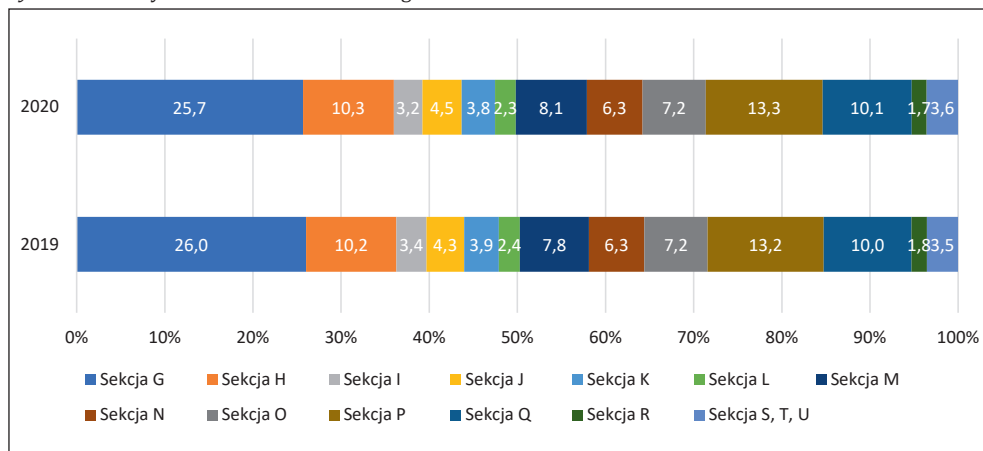
Okres pandemii COVID-19 spowodował znaczące zmiany w funkcjonowaniu podmiotów usługowych. Dostępne dane umożliwiają porównanie stanu z końca 2020 r. z okresem przed pandemią. Nie odnotowano znaczących zmian w udziałach poszczególnych sekcji

Rycina 3. Zmiana zamówień na usługi w Polsce (kwiecień 2020 r. – wrzesień 2021 r.)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

Rycina 4. Zmiany w strukturze sektora usług w latach 2019–2020 w Polsce

	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S, T, U
2019	26,04	10,23	3,41	4,28	3,95	2,38	7,81	6,31	7,17	13,18	9,96	1,76	3,53
2020	25,67	10,32	3,24	4,46	3,79	2,34	8,07	6,32	7,18	13,26	10,10	1,71	3,56

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

PKD. Nieznacznie zmniejszył się udział usług hotelarskich i gastronomicznych, z kolei zwiększył się udział usług sektora ICT, usług profesjonalnych (sekcje J i M), a także usług opieki zdrowotnej (sekcja Q).

Kryzys wywołany przez pandemię COVID-19 ma zdecydowanie bardziej dramatyczny przebieg w porównaniu z kryzysem z 2008 r. Według danych Eurostatu między II kwartałem 2008 r. a II kwartałem 2009 r. wskaźnik całkowitego obrotu usługami w UE spadł o 7,1% w porównaniu ze spadkiem o 25% między IV kwartałem 2019 r. a II kwartałem 2020 r. Największy spadek w latach 2008–2009 odnotowano w usługach transportowych i magazynowych oraz usługach administracyjnych i pomocniczych. Znaczący spadek widoczny był również w usługach profesjonalnych, naukowych i technicznych, a także w hotelach i restauracjach. Z kolei indeks usług informacyjnych wykazał nieznaczny spadek¹.

PODSUMOWANIE

Przeprowadzona analiza wpływu pandemii COVID-19 na sektor usług pozwala sformułować następujące wnioski:

- W wyniku kryzysu spowodowanego pandemią COVID-19 najbardziej ucierpiały usługi hotelarskie i gastronomiczne. To właśnie przedsiębiorstwa związane z sektorem turystycznym okazały się najbardziej wrażliwe na kryzys w sytuacji braku alternatywy w postaci usług elektronicznych. Znaczące spadki odnotowały również branża transportowa oraz usługi kulturalne, sportowe i osobiste. Doświadczają one znaczących wahań popytu, które były związane z kolejnymi falami pandemii i nakładanymi w związku z tym ograniczeniami.
- Najodporniejsze na kryzys wywołany przez pandemię COVID-19 okazały się usługi związane z biznesem – stosunkowo łatwo zostały przeniesione do sieci, gdzie świadczone je w trybie zdalnym. Niektóre z nich pozostaną w sieci na stałe, także w okresie postpandemicznym.
- Największe korzyści wynikające z pandemii odniosły usługi sektora ICT, w szczególności usługi elektroniczne, które zastąpiły, tam gdzie było to możliwe, tradycyjne rodzaje usług. Odnotowano wysoki wzrost zainteresowania handlem elektronicznym, wynikający z potrzeby znalezienia alternatywnej, bezpiecznej drogi zakupu dóbr. Ponadto nastąpił rozwój zdalnego nauczania i zdalnych usług medycznych. Cyfrowa rewolucja związana z pandemią COVID-19 zmieniła dotychczasowe nawyki konsumentów i znacząco przyspieszyła rozwój nowych usług. Wydaje się, że zmiany w handlu elektronicznym wywołane przez pandemię będą trwałe. Wynika to z faktu, iż spodziewamy się kolejnych fal pandemii, poza tym przyzwyczailiśmy się do nowych zwyczajów zakupowych, a firmy dopasowały swoje modele biznesowe do nowej sytuacji, inwestując w nowe formy sprzedaży².
- Dotychczasowe zmiany w funkcjonowaniu przedsiębiorstw sektora usługowego, ze względu na relatywnie krótki czas ich trwania, nie wpłynęły znacząco na strukturę sektora usług.

¹ <https://ec.europa.eu/eurostat/web/covid-19/economy> (dostęp: 1.02.2022).

² OECD, E-commerce in the time of COVID-19.

Literatura

References

- Benanav, A. (2021). Service work in the pandemic economy. *Service Work in the Pandemic Economy. International Labor and Working-Class History*, 99, 66–74.
- Burke, F.M. Jr. (2006). Globalization and disasters: Issues of public health, state capacity and political action. *Journal of International Affairs*, 59(2), 231–265.
- Carroll, N., Conboy, K. (2020). Normalising the “New normal”: Changing tech-driven work practices under pandemic time pressure. *International Journal of Information Management* (2020), 102–186.
- Chang, S.E. (2010). Urban disaster recovery: a measurement framework and its application to the 1995 Kobe earthquake. *Disasters*, 34, 303–327.
- Dutkowski, M. (2018). Fragile, Robust and Antifragile Services. *European Journal of Service Management*, 4, 28(2).
- Gossling, S., Scott, D., Hall, C.M. (2020). Pandemics, tourism and global change: A rapid assessment of COVID-19. *Journal of Sustainable Tourism*, 1–20.
- Gray, R.S. (2020). Agriculture, transportation, and the COVID-19 crisis. *Canadian Journal of Agricultural Economics*, 68, 239–243.
- Gunay, S., Kurtulmus, B.E. (2021). COVID-19 social distancing and the US service sector: What do we learn?, *Research in International Business and Finance*, 56.
- Javed, A. (2020). Impact of COVID-19 on Pakistan’s services sector. *Jurnal Inovasi Ekonomi*, 5/3, 107–116.
- Keesara, S., Jonas, A., Schulman, K. (2020). Covid-19 and Health Care’s Digital Revolution. *The New England Journal of Medicine*, 382.
- Lu, L., Peng, J., Wu, J., Lu, Y. (2021). Perceived impact of the Covid-19 crisis on SMEs in different industry sectors: Evidence from Sichuan, China. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 55(24), 1–9.
- Lee, C.K., Song, H.J., Bendle, L.J., Kim, M.J., Han, H.S. (2012). The impact of non-pharmaceutical interventions for 2009 H1N1 influenza on travel intentions: a model of goal-directed behavior. *Tourism Management*, 33(1), 89–99.
- Liu, Ch., Black, W.C., Lawrence, F.C., Garrison, M.E.B. (2012). “PostDisaster Coping and Recovery: The Role of Perceived Changes in the Retail Facilities”. *Journal of Business Research*, 65(5), 641–647.
- Loayza, N., Eduardo, O., Rigolini, J., Christiaensen, L. (2012). Natural Disasters And Growth – Going Beyond The Averages. *World Development, Elsevier*, 40(7), 1317–1336.
- McKibbin, W., Fernando, R. (2020). *The Global Macroeconomic Impacts of COVID19: Seven Scenarios*. CEPAR: Australian National University.
- Maital, S., Barzani, E. (2020). *The Global Economic Impact of COVID-19: A Summary of Research*. Samuel Neaman Institute for National Policy Research.
- Page, S.J., Yeoman, I., Munro, C., Connell, J., Walker, L. (2006). A case study of best practice – VisitScotland’s prepared response to an influenza pandemic. *Tourism Management*, 27(3), 361–393
- Pearson, M.M., Hickman, T.M., Lawrence, K.E. (2011). Retail recovery from natural disasters: new Orleans versus eight other United States disaster sites. *The International Review of Retail Distribution and Consumer Research*, 21(5), 415–444.
- Shingal, A. (2020). Services trade and COVID-19, VoxEU online article, CEPR Policy Portal, Available, on May 7th, 2020. Pozyskno z: <https://voxeu.org/article/services-trade-and-COVID-19>
- Taleb, N.N. (2013). *Antykruchosc. O rzeczach, którym służą wstrząsy*. Warszawa: Kurhaus.
- Vitálišová, K., Vaňová, A., Borsková, K., Helie, T. (2021). Impacts of the COVID-19 pandemic on the policy of cultural and creative industries of Slovakia. *Scientific Papers of the University of Pardubice, Series D: Faculty of Economics and Administration*, 29(1), 1241.
- Wilder-Smith, A. (2006). The severe acute respiratory syndrome: impact on travel and tourism. *Travel Medicine and Infectious Diseases*, 4, 53–60.
- Xiang, S., Rasool, S., Hang, Y., Javid, K., Javed, T., Artene, A.E. (2021). The Effect of COVID-19 Pandemic on Service Sector Sustainability and Growth. *Frontiers in Psychology*, 12.

Joanna Dominiak, dr hab. w Zakładzie Studiów Regionalnych i Lokalnych Wydziału Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Jej zainteresowania naukowe koncentrują się wokół roli innowacyjności w kształtowaniu gospodarki opartej na wiedzy, wpływu otoczenia biznesu na rozwój regionów oraz przemian w strukturze usług.

Joanna Dominiak, assistant professor in the Establishment of the Regional and Local Studies in the Department of Human Geography and Spatial Planning of Adam Mickiewicz University in Poznan. Scientific interests revolve around the role of innovation in the development of the knowledge-based economy, the impact of the business environment on the development of regions and changes in the structure of services.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9497-8322>

Adres/Address:

Uniwersytet im Adama Mickiewicza w Poznaniu
Wydział Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej UAM
Zakład Studiów Regionalnych i Lokalnych
ul. Krygowskiego 10
60-680 Poznań, Polska
e-mail: dominiak@amu.edu.pl